

עיוני הלכה בספר "מוסר אביך"

באורות הקודש ח"א (עמ' ל"ז) כותב מרן הרב זצ"ל "חזיון בלתי מצוי הוא לראות אדם שהדרישה של הנגלה והנסתר יחד תהיה בו במילואה... האנשים הללו... מהוים הם בפרי רוחם עולם חדש, שהשמים והארץ נושקים זה לזה". הרב שלמה יוסף זיין זצ"ל, בספרו "אישים ושיטות" (עמ' 237), המליץ שורות אלו על הרב זצ"ל עצמו, והדבר ניכר גם בעריכתו של הספר "מוסר אביך": פרקי הספר עוסקים גם בעניני הלכה וגם בעניני מוסר ואמונה בלי להבדיל ולהפריד בין התחומים, ובחלק מהפרקים אף נושקות ההלכה והאגדה זו לזו והענינים בלולים בהרמוניה.

במאמר זה נרחיב חלק מעניני ההלכה שבספר ונלבנם.

א. סייגות התורה

בפרק א' סעיף ה' כתב מרן הרב זצ"ל וז"ל:
"ענין סייגות התורה אינו מצד עצם ההבאה לעבירה, רק שכמו שהעבירה רעה בעיניה כמו כן כל הענינים שמקושרים בה, בקשר עילה ועלול, רעים בעינם, וכדאי לפרוש מהם מאד."

בהערות הרב צבי יהודה זצ"ל שם (הע' י"ח) הפנה למכילתא בא (פרשה ר'), האומרת: "כדי להרחיק אדם מן העבירה ולעשות סייג לתורה", שמשמע שישנם שני ענינים - ראשית מרחיקים את האדם מן העבירה, ובנוסף לכך גם עושים סייג - ולזה תוכן נוסף על ההרחקה מהעבירה. וכן הפנה למסילת ישרים פרק י"א, שם נתבאר שכל שטוף סוף יגיע אליו ויגרום אותו כבר הוא בכלל האיסור. ונראה שהדברים תלויים בפלוגתא דרבוותא.

מחד גיסא איתא בשו"ע יו"ד סי' פ"א סע' ז' בהג"ה: "לא תאכל המינקת, אפי' ישראלית, דברים האסורים, וכן התינוק בעצמו כי כל זה מזיק לו בזקנותו". וכתב הש"ך שם ס"ק כ"ו וז"ל: "וכן התינוק בעצמו וכו' - כלומר אע"פ דקטן האוכל דברים האסורים מדרבנן אין אביו מצווה להפרישו, וכמו שנתבאר בא"ח סי' שמ"ג, היינו מדינא, אבל מ"מ יפרישו מפני שמזיק לו בזקנותו, שמטמס הלב וגורם לו טבע רע".

הרי מבואר בדבריו שגם איסורי דרבנן מטמטמים את לכו של התינוק, ולא רק איסורי תורה, ואם כן מוכח כדברי הרב זצ"ל, שענינם של איסורי דרבנן אינו רק להרחיק את האדם מן העבירה, ובמעשים שנאסרו מדרבנן אין פגם, אלא גם איסורי חכמים עצמם הם מעשים רעים בעיניהם.

וכן כתב בערוך השלחן שם ס"ק ל"ד וז"ל: "אפילו באוכל איסורים דרבנן, דאין אביו חייב להפרישו מדינא... מ"מ מטעם טמטום הלב יפרישנו, וכל זה בדוק ומנוסה, ובירושלמי חגיגה מבואר דזה היתה סיבת אחר שיצא לתרבות רעה, וכתב אחד מהגדולים שלפי שבזמנינו אין נזהרים מכל זה רוב הבנים יוצאים לתרבות רעה והן הן עזי פנים שבדור, ואין יראת ה' נוגעת בלבם וכשמוכיחים אותם אינם מקבלים מוסר [פר"ח] ולכן יזהרו מאד מאד".¹

אולם מאידך גיסא מצינו בשו"ע יו"ד סי' קי"ט סע' י"ג שהמוכר לחבירו דבר

1. ועיין עוד בשו"ע יו"ד סי' קי"ז בט"ז ס"ק ד' ד"ח כתב ב"י בשם האו"ח, ובשו"ת יביע אומר ח"א חו"ד סי' ד' אות ד-ו.

שאיסור אכילתו מהתורה - אפילו אכלו הקונה בטעות מחזיר לו המוכר את הדמים, ואילו המוכר לחבירו דבר שאיסור אכילתו מדברי סופרים - אם כבר אכלו הקונה אין המוכר מחזיר לו כלום, וכש"ך שם סקכ"ז כתב שאפילו המותר משוויו אין צריך להחזיר, וביאר הנתיבות בחו"מ רל"ד ס"ק ג' שאף דבאיסורי תורה אפי" אוכלן בשוגג צריך כפרה ותשובה להגין על היסורין מ"מ באיסור דרבנן אין צריך שום כפרה וכאילו לא עבר דמי.

ומשמע שהנתיבות ס"ל שאין באיסורי דרבנן פגם עצמי, וכל ענינם אינו אלא להרחיק את האדם מן העבירה. ולכן כשעבר עליהם בשוגג - ולא מתוך שמרד בחכמים - לא עשה כל רע כל זמן שלא הגיע לאיסורי התורה, ועל כן אינו צריך כפרה ותשובה, לא כמו דכתב מרן הרב זצ"ל ולא כמו שעולה מדברי הש"ך.

והנה רבי מאיר שמחה מדווינסק בספרו "אור-שמח" (הל' גירושין פ"א הי"ז) סבר בתחילה כהנתיבות וחזר בו, וז"ל: "הנה כגט הניתן בעל כרחו כתבו האחרונים להסתפק אם עבר ונתנו, מטעם שהעדים פסולים שעברו על חרם רגמ"ה, שהחרים גם על הכתיבה והוי כמוזויף מתוכו. אמנם בשוגג, היינו שהמסדר הטעה את הסופר והעדים שלא ידעו שהגט נסדר בעל כרחו... אפשר לומר דשוגג דדברי סופרים לא הוי עבירה כלל, דדבר האסור מד"ס אינו איסור בעצם רק מלא תסור ושאל אביך ויגדך כו'. וכיון שלא היה מויד אשתכח דמה דעבר לא מפני שלא שמע לדברי זקנים ותקנתם, רק מסיבת שלא ידע ותו ליכא עבירה כלל... אמנם לפי"ז יהיה מותר ליתן איסור ד"ס לחבירו בשוגג ולא יעבור על לאו דלפ"ע, ישתקע הדבר ולא יאמר... מוכרח... דשוגג בדברי סופרים הוי עבירה וצריך כפרה".

וכראיה שגם העובר על איסור דרבנן בשגגה צריך תשובה וכפרה - מביא האו"ש את דברי הכס"מ, שהסביר שמה שכתב הרמב"ם בהל' איסורי ביאה פ"א הי"ב, ש"הבא על ערוה מן העריות כמתעסק אע"פ שאין כוונתו לכך חייב, וכן בחייבי לאווין ושניות", כוונתו "עבר על לאו כדין מי שלא התרו בו, שאע"פ שאינו לוקה הרי הוא חייב לשמים, וכן בשניות חייב לשמים אע"פ שאין מענישים

אותו כידי אדם". מפורש בדברי הכס"מ שגם בשניות, שאיסורן מדרבנן, יש חיוב לשמים כשעובר עליהן כמתעסק.

אך בספרו "משך חכמה" (דברים י"ז י"א) כתב, שאע"פ שגם בשוגג עוברים על איסור דרבנן - ה"ט מפני שצריך להזהר גם משגגה, אולם מ"מ "הענין הזה אינו בפרט רצון הבורא, רק שצווה לשמוע אליהם", ועפ"ז ביאר את שיטת הרמב"ם בענין מקור החיוב לשמוע לחכמים ועוד ענינים נוספים.²

וכן כתב גם הגר"ש שקאפ בספרו "שערי ישר" שער א' פ"ז כדי לבאר מדוע ספק דרבנן לקולא ועוד ענינים, ובפ"י שם הבדיל עפ"י עקרון זה בין איסורי הנאה דאורייתא לאיסורי הנאה דרבנן.

באבני נזר יו"ד סי' קכ"ז אות ד' חילק בין שני סוגי איסורי דרבנן: ישנן תקנות שאינן אטו דאורייתא, ואיסורן נסמך על לא תסור, וישנם סייגים לתורה, שאיסורם נסמך על מה שדרשו "ושמרתם את משמרתי" - עשו משמרת למשמרתי. תקנות שאינן אטו דאורייתא - אין איסורן בעצמן, וכל האיסור שבהן שלא לסור מדברי חכמים, ועל כן לא הוזהרו גדולים על הקטנים בתקנות אלו. אבל איסור דרבנן שהוא סייג לדאורייתא - יש כח ביד חכמים לעשות איסור בעצם, ועל כן אסור אפילו לקטנים.

המהר"י ענגיל בספרו "אתון דאורייתא" כלל י' ובספרו "בית האוצר" ח"א כלל קכ"ב דן האם יש איסורי דרבנן שהם איסור חפצא או שכל איסורי חכמים הם איסורי גברא, וחקירה זו תלויה לכאורה בדיון שלנו - איסור חפצא הוא איסור המונח בחפץ מצד עצמותו, ואילו איסור גברא הוא במקום שאין פגם בחפץ, ורק האדם נמנע מן החפץ כדי שלא להכשל בדבר איסור.³ אולם יש לדחות.

2. ועיין עוד בענין שגגה באיסורי דרבנן בשדי חמד ח"א מערכת האליף כללים פאת השדה אות קי"ח, ובשו"ת עין יצחק אחיע סי' ט"ז אות ט"ז ואילך, ובשו"ת יביע אומר ח"א חיו"ד סי' ד' אות ד' וסי' י"ד אות ח' וחלאה, ובמילואים לריטבי"א נדרים בהוצ' מוסד-תרב-קוק סוסי" ג', ובדברי המחרי"י ענגיל חנוכרים לקמן.
3. ועיין עוד בשו"ת תורת חסד חלק או"ח סי' ל"א אות ח', ובשו"ת יביע אומר הנזכר בהערה הקודמת.

ב. התרחקות מדברים המביאים לעבירה

בפרק ג' סעיף ד' כתב מרן הרב זצ"ל וז"ל:

"בכלל המצוה, של איסור הגאווה, הוא להתרחק מכל דבר שמעורר את מדותיו ותכונתו לגאווה. ונראה ברור, כמו שמצינו ניבול-פה באיסורי עריות הוא דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הכלל כולו, כי הוא הדין שאסור לנטות בדיבוריו למה שמעוררו לכל דבר איסור שקרוב לנטיה. וכמו שבניבול פה ע"פ מש"כ בצדק החסיד במסילת ישרים⁴ שעיקר הדין הוא שהאיסור הוא מצד ערותו של דיבור בעצמו, ולא מצד הרגשת הבאתו להאיסור עצמו, כן גם בכל ענין דיבור שכפי תנוהג הוא מעורר את הלב לאיזה דבר רע, כמו לגאווה וחנופה וכיו"ב, ואף אם יאמר האדם שאינו חושש על זה מצד טבעו מ"מ באיסורו קאי. רק לחסיד גדול מאד, שבמדרגות הדורות הקדמונים, י"ל שהותר אם רואה צורך שעה לכך, כדאמרי... ועדיין צ"ע אם הדבר מוחלט, שאולי איסורי הפה מצד עצם האיסור הם, כדמצינו... שהדיבור אסור, וכמו כן בע"ז (סנהדרין פ"ז, מ"ו) הוא איסור עצמי, וי"ל שהוא הדין בכל האיסורים, ועכ"פ לאותם שהאדם נוטה להם בטבעו. נמצא מי שמדבר דברים שיביאו לידי גאווה יש בידו שני איסורים: גאווה וניבול פה של גאווה; ואם אינו מביאו עכ"פ מאחד לא פלט... אמנם אם במקום דבר מצווה צריך לדבר דברים שנראים כגאווה מותר מצד כללא דעשה דוחה ל"ת... ובכלל איסורי

---

4. בפרק י"א במסילת ישרים איתא כך: "ואם לחשך אדם לומר, שמת שאמרו על נבול פה, אינו אלא כדי לאיים ולהרחיק אדם מן העברתו, ובמ"י שדמו רותח הדברים אמורים, שמדי דברו בא לידי תאוה, אבל מי שאמרו דרך שחוק בעלמא לאו מלתא הוא ואין לחוש עליו, אף אתה אמור לו, עד כאן דברי יצר הרע... אלא האמת הוא כדברי רבותינו ז"ל, שניבול-פה הוא ערותו של דיבור ממש, ומשום זנות הוא שנאסר ככל שאר עניני הזנות, חוץ מגופו של מעשה, שאע"פ שאין בהם כרת או מיתת בי"ד - אסורים הם איסור עצמם, מלבד היותם גם כן גורמים ומביאים אל האסור הראשי עצמו". ואיני יודע מדוע בהערות הרב צבי יחודה זצ"ל (הע"י"א) חפנה למה שכתב במסילת ישרים בעושה וגול שהגורם הוא בעצמו בכלל האיסור.

הגאווה, שדיבור הגאווה אסור אע"פ שאינו מביא לגאווה, כן מוכח מסוגיא דפי' אלו דברים בפסחים (דף ס"ו ע"א) דאמרינן מהלל ודבורה שכל המתיהר אם חכם הוא חכמתו מסתלקת ממנו, אם נביא הוא נבואתו מסתלקת ממנו, והרי רק דברים היו, ואין ראוי לחוש שצדיקים כאלה באו לגאווה בלבבם ומכחה דברו, אלא שעצם הדיבור הוא בכלל האיסור. או יותר קרוב לומר שלפני יודע תעלומות גלוי שא"א שידבר דברי גאווה ולא יבא לו מעט מהמעט עכ"פ... עכ"פ איך שיהיה הדיבור אסור... ולא חותר כי אם לחסיד גדול במקום צורך גדול... ואין מקום להשתמש בהם כי אם מי שראוי לכך ובשעה ראויה לכך...".

בהערות הרב צבי יהודה זצ"ל (הע' י"א) הביא את מה שדרשו בירושלמי תרומות פ"א ה"ד ערות דבר - ערות דיבור, וכעין זה ברש"י שבת ק"נ ע"א (ד"ה ערות). ויש להוסיף שכן איתא גם בזוהר סוף פרשת נח ובמדרש רבה פרשת קדושים (כ"ד, ז') ובאונקלוס ובראב"ע בדברים כ"ג, ט"ו. עוד ציין למש"כ בספר חרדים פרק ד' מל"ח מ"ט (בהוצאת עין יעקב - בפרק כ"ד) שדבור נבלה הוא ענף מצווה (ועיין בהוצאה הנ"ל במבוא מהו גדר ענף מצווה). וכן כתב שמהא דשבת ל"ג ע"א "בעוון נבלות פה" משמע שניכול הפה הוא בכלל העיקר דדאורייתא ככל הקודמים שם, וכמו שכתב השאגת אריה בסי' כ"ד לענין החטא שלא ברכו בתורה, שלפי חומר העונש - מוכח שהברכה דאורייתא.

והנה בקידושין דף פ"א ע"ב מצאנו שרב אחא בר אבא שקליה לבת ברתיה אוחבוה בכנפיה, ואע"פ שאמר שמואל אין משתמשים באשה מ"מ "אנא כאידך דשמואל סבירא לי, דאמר שמואל הכל לשם שמים". וביאר רש"י: "ואין דעתי אחריה לחיבת אישות אלא לחיבת קורבה ולעשות קורת רוח לאמה כשאני מחבב את בתה", ובתוס' כתבו: "ועל זו אנו סומכים השתא שאנו משתמשים בנשים". נתבאר בדבריהם שהרחקה מעריות תלויה בכוונת האדם, וכשאנו מכוון לחיבת אישות אינו אסור בקירבה לעריות, וכן פסק הרמ"א באה"ע סי' כ"א סע' ד' וז"ל:

"אסור להשתמש באשה... ויש אומרים דכל שאינו עושה דרך חיבה רק כוונתו לשם שמים מותר, לכן נהגו להקל בדברים אלו".

גם הריטב"א בסוף קידושין כתב וז"ל: "הכל לפי דעת שמים, וכן הלכתא דהכל כפי מה שאדם מכיר בעצמו, אם ראוי לו לעשות הרחקה ליצרו עושה... ואם מכיר בעצמו שיצרו נכנע וכפוף לו ואין מעלה טינא כלל, מותר לו להסתכל ולדבר עם הערוה ולשאול בשלום אשת איש... אלא שאין ראוי להקל בזה אלא לחסיד גדול שמכיר ביצרו, ולא כל ת"ח בוטחין ביצריהן..."⁵.

ובפתחי תשובה אה"ע סי' כ"א ס"ק ד' הסביר לפי זה את מה שאמר אלישע לגיחזי "רוץ נא לקראתה ואמר לה השלום לך" (מלכים ב' ד' כ"ו), אע"פ שההלכה היא שאין שואלים בשלום אשה כלל. ועיין עוד בדיוני הפוסקים לגבי ריקוד עם הכלה.⁶

ג. איסור מכשול לפני עוור במידות

בפרק ג' סעיף ה' כתב מרן הרב זצ"ל וז"ל:

"לענ"ד נראה שיש איסור מכשול לפני עור גם במידות... שחרי גם בעצה שאינה הוגנת יש איסור מכשול לפני עור... במי שברור לנו, שבהתעוררו לאיזו מידה הרעה ברובי שמושיה ישתמש בה ברעתה הי"ז איסור גמור ככל איסורי תורה, שמצוה עלינו לחרחיקו ואסור לגרום כל דבר שיביאהו לזה. והרי אפי' שמא יבאו לעשות מצוה שלא מהמובחר חשש ריב"ז בפ"ק דבב"ת [י" ע"א] שלא להודיע להם את חלומו, וכן מצינו שאפי' גזירות וסייגים של מראית עין לבד גזרו חז"ל במידות,

5. עיין מאירי כתובות י"ז ע"א ד"ה מצוה.

6. עיין בב"ח אח"ע סי' כ"א ד"ה וחמחבק מה שחביא בשם המהרש"ל ומה שכתב על דבריו, באפי"ז שם אות י"ט שהאריך לתמוה על הבי"ח, ביפה ללב ח"ט שם אות ח' ובפתחי תשובה אח"ע סי' ס"ה סק"ב בשם התורת חיים.

ועאכו"כ לשאר חסייגים, וחלא איסור מראית עין קל משאר חסייגים
 כדמוכח מדברי הפוסקים... אי"כ כש"כ שסיגים אחרים וגזירות קרובות
 חובה הם."

הראיה שהביא הרב זצ"ל מהגמ' בב"ב אינה מכריחה שיש איסור מכשול לפני
 עוור גם במכשיל את רעהו במידה שאינה טובה, שכן אף שריב"ז נזהר מלהכשילם
 בעשיית מצווה שלא לשמה - אין זה מחייב לומר שהמכשיל עובר בלאו דאורייתא
 של "ולפני עוור לא תתן מכשול". וכן גם לגבי הראיה מהגזירה של מראית עין -
 אפי' נלמד שק"ו ששאר סייגים חובה הם - יתכן שאינם אלא מדברי סופרים,
 והמכשיל חבירו בעניני המידות אינו עובר על לאו דלפני עוור דאורייתא.

בהערות הרב צבי יהודה זצ"ל שם (הע' ל"ח) כתב בשם הרי"מ חר"ל פ' זצ"ל,
 שהרב זצ"ל אמר שלא מצא בספרים מי שהזכיר שיש איסור מכשול לפני עוור
 במידות, רק בספר פלא יועץ, שכתב באות דל"ת ערך דיבור ד"ה המספר וז"ל:
 "האומר שבחו של אדם בפניו באופן שיכול להיות גורם לו שיגיס דעתו - במקום
 מצוה עכירה היא בידו, שעובר על ולפני עוור לא תתן מכשול".⁷

גם הארחות צדיקים בשער הארבעה עשר, שער הקנאה, הלך בדרכם של הרב
 זצ"ל ושל הפלא יועץ, שיש איסור מכשול לפני עוור במידות, וכתב וז"ל:
 "החכמים הראשונים היו מתפללים שלא תהא קנאתנו על אחרים ולא קנאת אחרים
 עלינו. למה היו מתפללים על אחרים בזאת המידה יותר ממידות אחרות? אלא כך
 הענין, כי הרבה בני אדם גורמים שיתקנאו בהם ויתמדו אותם, לכך היו מתפללים
 על אחרים, כי אולי הם גורמים הקנאה לאחרים והתורה אמרה ולפני עוור לא תתן
 מכשל".

ולכאורה יש מקום להשיב על דברי הני תלתא אשלי רב רבי משני מקומות.
 ראשית מצינו בברכות דף נ"ה ע"ב שרבא "כי הוה חליש יומא קמא לא מגלי,

7. ועיין בספר זה חשלקן, לחרב שריח דבליעקי שליט"א, חייב סיי קניו, שכתב ששם אינו מכשילו במידות
 רעות אלא בלאו גמור דאורייתא דלשון הרע, והשגתו אינה ברורה כדמוכח מדברי הפלא-יועץ.

מכאן ואילך אמר ליה לשמעיה פוק אכריז רבא חלש - מאן דרחים לי לכעי עלי רחמי, ומאן דסני לי לחדי לי, וכתיב בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו". הרי מפורש שרבא לא חשש להכשיל את שונאיו בשמחה לאידו, אף שבודאי אין זו מידה הוגנת.

ועוד איתא בקידושין דף ל"ב ע"א: "רב הונא קרע שיראי כאנפי רבה בריה, אמר איזול איחזי אי רתח אי לא רתח. ודלמא רתח וקעבר אלפני עור לא תתן מכשול? דמחיל ליה ליקריה". מתבאר בגמרא שהבעיה היחידה של מכשול לפני עוור שהיתה לרב הונא היא מצד מצוות כיבוד אב שהיתה מוטלת על רבה בנו, ולכן די היה שימחול כדי שלא יעבור בלפני עוור בהכעסת בנו, אך מצד מה שהכשילו במידה שאינה הוגנת לא עבר על לפני עוור. וצ"ע.

